

УДК 930.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-1-2>

Юрій ВОЙТЕНКО,

orcid.org/0000-0003-3782-5471

кандидат історичних наук, доцент,

докторант кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

(Переяслав, Київська область, Україна) *Polistnicht@gmail.com*

ПОРІВНЯННЯ ПЕРШИХ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ І КРАЇН БАЛТІЇ ЗА ВІДНОВЛЕНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

У даній статті здійснено спробу порівняти перших президентів України і країн Балтії за відновленої незалежності у новітній період методом просопографії. Детальні біографічні дані кожного з глав держав дають можливість зрозуміти їх державотворчий потенціал та його реалізацію на посадах президентів своїх країн. Досить важливим етапом у становленні не лише особистості, а й майбутнього політика є історичні умови в яких він жив та діяв. У статті відображено, що майбутні перші президенти Латвії та Естонії ще у дитячі роки з сім'ями були вивезені радянською владою на заслання до Сибіру, а майбутній перший Президент України був глибоко вражений архівними даними про справжні події Голодомору 1932–1933 рр. Політика «перебудови» в СРСР у другій половині 80-х рр., сприяла тому, що лідери розуміли необхідність змін політичного курсу і можливість ним скористатися. Так, вони вийшли зі складу єдиної монопольної комуністичної партії і почали новий шлях на державотворчій ниві. З оголошенням незалежності Литва і Україна обирали президента на всенародних виборах, а Латвія і Естонія у парламентах.

Президент України Л. Кравчук був з неможливої селянської родини Рівненської області і вивчився на бухгалтера, викладача, захистив кандидатську дисертацію з економіки а далі працював в ідеологічному відділі комуністичної партії у Києві і згодом став депутатом парламенту, його спікером і далі – першим президентом. Президент Литви А. Бразаускас вивчився на інженера захистив докторську дисертацію з економіки, очолив будівництво гідроелектростанцію, став міністром та секретарем Центрального Комітету комуністичної партії з якої пізніше вийшов і став соціал-демократом та президентом. Президент Латвії Г. Улманіс під час війни відбував разом з батьками у заслання в Сибіру і після повернення додому – вступив до університету, а згодом до комуністичної партії, був директором комбінату і став депутатом парламенту, котрий і обрав його першим президентом (двічі поспіль). Президент Естонії Л. Мері також під час війни зазнав заслання із сім'єю у Сибір, після повернення вступив до університету, займався перекладами, драматургією в театрі, режисурою спектаклів, виробництвом фільмів, а за незалежності – міністром закордонних справ, послом у Фінляндії і був двічі поспіль обраний парламентом на посаду президента.

Ключові слова: президент, парламент, держава, незалежність, конституція, партія, республіка.

Yurii VOITENKO,

orcid.org/0000-0003-3782-5471

PhD in History, Associate Professor,

Doctoral Student at the Department of History and Culture of Ukraine
and Special Historical Disciplines

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) *Polistnicht@gmail.com*

COMPARISON OF THE FIRST PRESIDENTS OF UKRAINE AND THE BALTIC COUNTRIES AFTER RESTORED INDEPENDENCE: PROSOPOGRAPHICAL ANALYSIS

In this article, an attempt was made to compare the first presidents of Ukraine and the Baltic states during the restored independence in the recent period by the method of prosopography. Detailed biographical data of each of the heads of state gives an opportunity to understand their state-building potential and its implementation in the positions of presidents of their countries. A rather important stage in the formation of not only the personality, but also the future politician is the historical conditions in which he lived and acted. The article shows that the future first presidents of Latvia and Estonia were deported with their families by the Soviet authorities as children to Siberia, and the future first President of Ukraine was deeply impressed by archival data about the real events of the Holodomor of 1932–1933. The policy of “perestroika” in the USSR in the second half of the 80s, contributed to the fact that the leaders understood the need for changes in the political course and the opportunity to use it. Yes, they left the single monopoly communist party and began a new path

in the state-building field. With the declaration of independence, Lithuania and Ukraine elected the president in national elections, and Latvia and Estonia in parliaments.

President of Ukraine L. Kravchuk came from a poor peasant family of the Rivne region and studied to be an accountant, a teacher, defended his candidate's thesis in economics and then worked in the ideological department of the Communist Party in Kyiv and later became a member of the parliament, its speaker and then the first president. President of Lithuania A. Brazauskas studied to be an engineer, defended his doctorate in economics, led the construction of a hydroelectric power plant, became a minister and secretary of the Central Committee of the Communist Party, from which he later left and became a social democrat and president. During the war, the President of Latvia H. Ulmanis was exiled to Siberia with his parents, and after returning home he entered the university, and later joined the Communist Party, was the director of a plant and became a member of the parliament, which elected him the first president (twice in a row). The President of Estonia L. Meri was also exiled with his family to Siberia during the war, after his return he entered the university, was involved in translations, dramaturgy in the theater, direction of performances, film production, and after independence – Minister of Foreign Affairs, ambassador to Finland and was twice in a row elected by the parliament to the post of president.

Key words: president, parliament, state, independence, constitution, party, republic.

Постановка проблеми. З відновленням незалежності України та країн Балтії (Литви, Латвії і Естонії) у 1991 році постало питання якими мають бути ці держави за своєю формою правління. Кожна з цих відновлених республік заклала свій варіант такої форми у нових конституціях.

Проте, окрім інституційної складової, був ще й особистісний чинник щодо реалізації повноважень того чи іншого президента. Адже дієвість інституційних механізмів держави, у тому числі і на найвищому рівні, залежить від багатьох якостей особистості, котра їх посідає. Тому, досить цікаво поглянути на перших президентів пострадянських республік (у даному випадку України і країн Балтії), котрі стояли біля витоків державотворення у новітній період їхньої незалежності, через призму просопографії.

Метою статті є проведення порівняльного аналізу життєвого шляху і особистих якостей перших президентів України і країн Балтії (Литви, Латвії і Естонії) у новітній період відновленої незалежності методом просопографії.

Виклад основного матеріалу. «Просопографія (у пер. з грецької – опис обличчя) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає весь комплекс джерел біографічного та іншого особистісного характеру, а саме: зовнішність, індивідуальні риси та якості, соціальне й етнічне походження, родинні зв'язки, кар'єру, різноманітні життєві обставини тощо з метою створення портретів окремих осіб чи груп, об'єднаних за певними спільними критеріями для реконструкції минулого як історії людей» (Томазов, 2008).

В Україні ще 5 липня 1991 року була запроваджена посада президента (тобто, за декілька тижнів до оголошення незалежності 24 серпня). Перший Президент України Леонід Кравчук, після його обрання 1 грудня 1991 р., здійснював керівництво виконавчою владою і був головою уряду. Такі повноваження президента зберігалися

аж до ухвалення Конституції України (28 червня 1996 року), згідно якої країна ставала вже президентсько-парламентською республікою.

Враховуючи соціальне походження і кар'єру першого Президента України Леоніда Кравчука, то варто зазначити, що він народився 10 січня 1934 року у селі Великий Житин Рівненської області у родині незаможних селян. Дана територія у той час знаходилася під польською окупацією (з 1921 року по 1939 рік). Тому, Л. Кравчук був народжений у Волинському воєводстві Польської Республіки. З вересня 1939 р. дана територія була захоплена радянськими військами, а з 1941 – нацистськими. 1944 р. радянські війська вигнали німецьких загарбників з Рівненщини, де 10-річний Леонід передував з родиною у своєму селі в умовах ще однієї окупації. Його батько загинув на фронті тієї війни у білоруському напрямку в 1944 р. Сам Л. Кравчук про це зазначав у інтерв'ю з Д. Гордоном (Кравчук, 2020). Тоді ж мати одружилася вдруге і у Леоніда народився брат Михайло. Після закінчення школи, майбутній президент чотири роки здобував освіту у Рівненському технікумі за напрямком «Бухгалтерський облік», а після неї – у Київському державному університеті (нині КНУ ім. Тараса Шевченка) за спеціальністю викладача суспільних наук (1958 р.) і вступив до КРПС. 1957 року Л. Кравчук одружився з Антоніною (з Білопільського району Сумської області). 1957–1960 рр. працював викладачем політекономії у Чернівецькому фінансовому технікумі. 1959 року у сім'ї Кравчуків народився син – Олександр. Згодом, після навчання у аспірантурі у м. Москва, здобув науковий ступінь кандидата економічних наук (1970 р.). 1980 р. у Л. Кравчука померла мати. 1981 року – народився внук Андрій, а 1988 року – внучка Марія. Далі, у робота на партійній роботі у відділі агітації та пропаганди ЦК КПУ (Кравчук, 2022).

Існують відомості, що на початку 1980 р. він протидіяв діяльності уніатської церкви, котра взаємодіяла з патріотичними рухами у західних областях УРСР, про що написав відповідну записку до ЦК КПУ (Котубей, 2023). Згодом змінив свої погляди внаслідок отриманої інформації про злочини радянської влади під час Голодомору 1933 р.

Після парламентських виборів 1990 року в УРСР, Л. Кравчука було обрано Головою Верховної Ради. Згодом, після невдалої спроби державного перевороту у Москві з боку т.зв. «ДКНС», він залишив лави КПУ і 24 серпня 1991 року поставив на голосування, а також сам підтримав Акт проголошення незалежності України. Про трансформацію політичних поглядів Л. Кравчука під час подій кінця серпня 1991 року влучно висловився народний депутат патріотичного табору Володимир Філенко: «У Кравчука волиняка перемиг комуняку» (Рогуцький, 2022). Ймовірно ці зміни почалися ще тоді, коли Л.Кравчуку у 1987 р. до рук потрапили справжні архівні дані про жертви Голодомору 1932–1933 років. За його спогадами: «Я мав можливість зануритись в архіви, де історія викладалася безпосередньо за допомогою оцінок, письмових і усних резолюцій Леніна, Сталіна» (Котубей, 2023). Після ознайомлення з цією жакливою інформацією, він не міг довгий час спокійно спати і надалі вважав, що «така країна, з такою ідеологією, такою практикою не може більше існувати» (Рогуцький, 2022). У своїх спогадах, Л. Кравчук пише: «якби я знав усе це в 1958 р., я нізащо до цієї партії не вступив би. Ось що я коротко можу сказати про перелом у своїй свідомості» (Кравчук, 2002: 105), а також зазначав, що це був: «...злам психологічний, ідеологічний і політичний. Я переставав вірити в те, що роблю. Я не знав, як можна змінити ситуацію, однак розумів, що треба щось робити. І коли настав час, я пішов на те, щоб Україна стала належною державою» (Демченко, 2021).

Очевидно, що великою заслугою Л. Кравчука, як голови Верховної Ради, а також як політика-українця, хоч і з значним компартійним минулим, було його підтримка незалежності України 24 серпня 1991 р. та її відстоювання під час зустрічі з Президентом РФ Б. Єльциним і головою Верховної Ради Білорусії С. Шушкевичем 8 грудня 1991 року у Біловезькій Пущі. Ще однією з вагомих заслуг Президента Кравчука були вільні демократичні вибори 1 грудня 1991 року, а також позачергові президентські вибори і перша мирна передача влади у липні 1994 року. Кравчук боровся за владу відкрито, чесно і без викорис-

тання адміністративного ресурсу (як згадує про ці вибори журналіст та громадський діяч С. Рахманін (Смірнов, 2021).

Вцілому, на думку нардепа В. Філенка про Кравчука після його поразки 1994 року: «після президентства він пішов... «порожнім» і незабезпеченим» (Смірнов, 2021).

Хоч за президентства Л. Кравчука в країні була економічна та політична криза, адже це було характерним для більшості країн в умовах переходу до ринку та демократії, проте його здобутки у проголошенні України як незалежної держави та створенні інститутів влади важко переоцінити з огляду на той непростий час.

Тобто, якщо поглянути на життєвий шлях та діяльність Л. Кравчука з точки зору просопографії, то він, провівши незаможне дитинство з матір'ю (після загибелі батька у 1944 р.), вітчимом і братом (по-матері), проживши на Рівненщині в умовах трьох окупацій (польської, нацистської, радянської), вивчився на бухгалтера, потім – на викладача суспільних наук в столичному ВУЗі, одружився, далі захистивши кандидатську дисертацію з економіки у Москві, продовжив свою діяльність у ЦК КПУ в Києві на ідеологічно-пропагандистському напрямку.

Окрім того, його безкорисливість та чесність на найвищій керівній посаді країни, демократичний стиль управління першого президента в умовах тиску російського керівництва, а також відсутності підтримки у Верховній Раді і протистояння з прем'єр-міністром Л. Кучмою, призвели до дострокових виборів у липні 1994 р. і поразку наних.

Якщо розглядати інститут та особистість президентів у країнах Балтії, то, наприклад, у Литовській Республіці, згідно ухваленої на референдумі Конституції 25 жовтня 1992 року, у цій державі здійснюється поділ влади на: Сейм, президента, уряд та суди. Згідно зазначеної конституції, вищим законодавчим органом є її парламент – Сейм, а головою держави є президент. Президент обирається громадянами країни строком на п'ять років. Прем'єр-міністр призначається президентом і затверджується парламентом (Конституція, 1992).

14 лютого 1993 року внаслідок президентських виборів перемогу здобув лідер Демократичної партії праці Литви – Альгірдас Бразаускас (Рудич, 2006: 14), ставши першим президентом Литовської Республіки після відновлення нею незалежності.

А. Бразаускас народився 22 вересня 1932 року у литовському м. Ракишіс у той період, коли Литва була ще незалежною державою (тобто, до її окупації СРСР у червні 1940 р.). Після навчання у школі, А. Бразаускас вчився на інженера-гідро-

техніка у політехнічному інституті у м. Каунас, а згодом здобув науковий ступінь доктора економічних наук. Саме у Каунасі майбутній президент Литви керував будівництвом гідроелектростанції, маючи відповідний для цього фах. Після успішного будівництва ГЕС, його було призначено на посаду міністра промисловості і будівельних матеріалів (1965 р.) Литовської РСР. Вже 1987 р. посів посаду секретаря ЦК КПЛ, а наступного 1988 року був обраний Першим секретарем. За сприяння А. Бразаускаса, у другій половині 80-х рр. КПЛ відійшла від підпорядкування КРПС і перетворилася у Демократичну партію праці Литви (ДППЛ), а після об'єднання з Соціал-демократичною партією Литви стала так і називатися (СДПЛ) (Історія, 2018: 380).

Внаслідок парламентських виборів 1990 р., А. Бразаускас ставши депутатом Верховної Ради Литви підтримав ініціативу проголошення Акту відновлення незалежності Литви (11 березня 1990 р.). Після формування першого уряду на чолі з прем'єр-міністром К. Прускенє, А. Бразаускас став її заступником. Під час перших парламентських виборів за відновленої незалежності (жовтень 1992) р., він був обраний до Сейму, а згодом став його Головою, що дозволяло виконувати обов'язки президента Литви протягом трьох місяців. Наступного року, внаслідок перемоги на президентських виборах 14 лютого 1993 р., А. Бразаускас 25 лютого склав присягу і став першим всенародно обраним Президентом Литви за період відновленої незалежності і п'ятим в історії незалежної Литовської держави (з 1919 року). Після закінчення п'ятирічної каденції на посаді Президента Литви у лютому 1998 року він відмовився висувати свою кандидатуру на другий термін з мотивів, що до відновлення незалежності належав до комуністичної партії, що була підпорядкована КПРС (Історія, 2018: 390). По суті, це була свого роду політична «само люстрація» А. Бразаускаса. Хоча, надалі він все ж таки залишився у політичному житті країни і брав участь у виборах та діяльності Сейму на початку 2000-х рр., а також займав посаду прем'єр-міністра Литви з 3 липня 2001 до 1 червня 2006 р. (Історія, 2018: 414).

Вже після смерті А. Бразаускаса у віці 77 років, діюча президентка Литви Д. Грібаускайте відзначає його «...сильну харизматичну особистість», а його наступник на цій посаді В. Адамкус наголосив на тому, що він «наважився вирішити, чию сторону вибрати в критичний момент» (First, 2010).

Латвійська Республіка, внаслідок проголошення відновлення своєї незалежності у серпні 1991 р., фактично повертається до Конституції

1922 року, а 6 липня 1993 року новообраний парламент остаточно ухвалює конституцію на основі моделі 1922 р. Згідно неї, президента республіки обирає вищий законодавчий орган Сейм. Тоді ж, влітку 1993 року, парламентом Латвії було обрано президента – Гунтіса Улманіса (Рудич, 2006: 15).

Народився Г. Улманіс 13 вересня 1939 року у м. Рига, яка на той час вже третій місяць була окупованою радянськими військами. Сім років (з 1941 по 1948 рр.) перебував на засланні у Сибіру зі своєю родиною, куди їх заслала радянська влада, адже його дядько К. Улманіс був президентом Латвії (з 1934 по 1940 рр.), котрого влітку 1940 р. перевели в глиб СРСР, а через рік арештували і наступного року він помер. Після повернення родини у Латвію в 1948 р., майбутній перший президент закінчив Латвійський університет (1966 р.) і того ж року вступив до лав КПРС та став директором комбінату побутових послуг. Г. Улманіс 1989 року покидає лави КПРС і починає займатися політичними процесами в країні. Під час перших парламентських виборів у незалежній Латвії у 1993 році його було обрано до Сейму від партії Селянська спілка Латвії, а 7 липня у парламент обрав К. Улманіса президентом (Гунтіс, 2013). Позитивні кроки на посаді першого президента незалежної Латвії (виведення російських військ, ліквідація російського Скрундського локатора, мораторій на смертну кару, відмова від підвищення собі заробітної плати тощо) сприяли переобранню Сеймом К. Улманіса на другий строк (18 червня 1996 року) (Guntis, 2011). Після закінчення другого строку він залишив у державному замку в Ризі всі подарунки, які він отримав як президент (картину Шишкіна, узбецький килим з його зображенням, тарілку із зображенням на ній дружини тощо) (Гунтіс, 2014).

Естонія протягом року своєї незалежності ухвалила нову конституцію (28 червня 1992 року). Згідно неї, влада поділяється на законодавчу – Державні Збори, президента республіки – глава держави, виконавчу владу – уряд, а також – судову. Президент Естонії обирається парламентом. Окрім того, президент Естонії скликає і відкриває перше засідання парламенту, призначає кандидатуру на посаду очільника уряду, представляє країну на міжнародному рівні (Конституція, 2015). На засіданні Державних Зборів 5 жовтня 1992 році було обрано першого президента Республіки Естонії Леннарта Мері.

Народився Л. Мері 29 березня 1929 року в родині естонського дипломата. 1941 року радянська влада відправила всю його родину разом з ним до Сибіру, де він змушений був у 12 річному

віці працювати на лісоповалі. Після повернення до радянської Естонії у 1946 році Мері вивчився на історика у Тартуському університеті. Згодом став драматургом у естонському театрі та режисером спектаклів на радіо. Він активно працював на творчій ниві (писав твори та сценарії, перекладав тексти тощо). 1963 р. Мері було обрано до Союзу письменників у м. Таллінн і з цього ж року активно працював на кіностудії (Lennart, 2023).

З 1988 р., у той час коли парламент Естонії ухвалив 11 листопада Декларацію про державний суверенітет (першої з-поміж усіх інших радянських республік), Л. Мері починає займатися політикою. З цього року він стає членом Конституційної Асамблеї, а з 1990 по 1992 рр. перебував на посаді міністра закордонних справ. З квітня 1992 р. перебував на посаді посла Естонії у Фінляндії, а вже у липні став кандидатом на пост президента. 5 жовтня 1992 року під час першого засідання парламенту (тоді – Державні збори) Л. Мері був обраний президентом Естонії, а вже 6 жовтня присягнув на вірність народу. 1994 року він домовився з Президентом РФ Б. Єльциним щодо остаточного виведення російських військ з Естонії. Після першої каденції 1996 р. був вдруге обраний парламентом на посаду президента до 2001 року (Lennart, 2023).

Висновки. Таким чином, серед усіх чотирьох президентів у порівнянні найстаршим був Президент Естонії Л. Мері (1929 р.н.) який у 1992 став на чолі своєї держави; потім Президент Литви А. Бразаускас (1932 р.н.) і 1993 р. відповідно; далі Президент України Л. Кравчук (1934 р.н.) та 1991 р.; наймолодшим серед цих країн був Президент Латвії К. Улманіс (1939 р.н.) з 1993 р. На відміну від своїх колег в інших країнах, лише Президент

Естонії Л. Мері не мав у своїх біографії членства в КПРС, ймовірно через те, що він на собі сповна відчув у підлітковому віці що таке заслання до Сибіру і робота на лісоповалі протягом п'яти років (з 12 до 17 річного віку). Хоча і майбутній Президент Латвії К. Улманіс також був у ранні дитячі роки (з 2 до 9 років) зі своєю сім'єю висланий до Сибіру, проте після повернення та навчання все ж таки пристав до лав комуністичної партії.

Перебудова в СРСР сприяла появі «вікна можливості» щодо виходу з даного Союзу, яким і скористалися ці країни (у березні 1990 р. Литва, потім у серпні 1990 р. за послідовністю Естонія, Латвія і Україна). У цей період майбутні президенти Литви А. Бразаускас, Латвії Г. Улманіс і України Л. Кравчук покидають лави КПРС і переходять на державницькі засади у політичній діяльності своєї країни.

Проживаючи в тоталітарних умовах СРСР, вони мали можливість зрозуміти природу тогочасної радянської влади, а також те, що знаходились у фактичній окупації з боку імперії з центром у Москві (Л. Кравчук це зрозумів через знайомство архівними даними про факт Голодомору в Україні 1932–1933 рр.; К. Улманіс і Л. Мері ще з дитячого заслання їх з родиною до Сибіру у 1941 р.; А. Бразаускас через невідповідність ідеології і практики її втілення радянськими комуністами в Москві). Схоже, що майбутні перші голови своїх відновлених держав очікували слушної історичної нагоди (зокрема і через ослаблення центру), щоб відокремитись від окупаційної радянської імперії і надалі жити своїм незалежним життям. Це врешті сталося на початку 90-х рр. і зазначені лідери змогли проявити себе на державотворчій ниві у своїх незалежних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Видатні політики Латвії. Гунтіс Улманіс. URL: <https://web.archive.org/web/20131125212905/http://parlabulativju.lv/vydayushhiesya-politiki-latvii/guntis-ulmanis/>
2. Гунтіс Улманіс «Брехня стала глибшою». URL: <http://vesti.vesti.lv/politics/444-interview/73262-guntis-ulmanis-llozh-stala-clubzher.html>
3. Демченко О. Леонід Кравчук: «Моя найбільша помилка – те, що я вірив Росії». 5.08.2021. URL: https://lb.ua/world/2021/08/05/490822_leonid_kravchuk_moya_naybilsha.html
4. Історія Литви кожному / Бумблаускас А., Ейдінтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М. Київ: «Балтія-Друк», 2018. 423 с.
5. Конституція (Основний Закон) Естонської Республіки від 13.08.2015. URL: <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/konstituciya-osnovnoy-zakon-estonskoy-respubliki>
6. Конституція Литовської Республіки від 6 листопада 1992 р. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.275374?jfwid=-wd7z8ivg5>
7. Котубей О. Від «Союз нерушимый» до «Одна Україна, єдиний народ», якою людиною був Леонід Кравчук. 10.01.2023. URL: <https://suspilne.media/239954-vid-souz-nerusimyj-do-odna-ukraina-edinij-narod-akou-ludinou-buv-leonid-kravcuk/>
8. Кравчук Л. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. К.: Століття, 2002. 392 с.
9. Кравчук Леонід Макарович. 1-й Президент України (1991-1994 рр.). 10.05.2022. URL: https://lb.ua/file/person/1407_kravchuk_leonid_makarovich.html

10. Кравчук. Вербовка КГБ, похорони Сталіна, Брежнєв, Горбачєв, п'ятий Єльцин, Путін. В гостях у Гордона. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0tKToc-rSNM>
11. Рогуцький В. Президент, в якому «волиняка переміг комуняку»: невідоме про Леоніда Кравчука. 23.05.2022. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/215555-prezydent-v-iakomu-volyniaka-peremih-komuniaku-nevidome-pro-leonida-kravchuka>
12. Рудич Ф. Політичне лідерство у країнах СНД і Балтії: загальне, особливе. *Політичний менеджмент*. 2006. Вип. 2. С. 3–18.
13. Смірнов Ю. «У Кравчука волиняка переміг комуняку». П'ять переломних етапів для першого президента. 22.08.2021. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/v-kravchuke-volyniaka-pobedil-komunyuaku-pyat-perelomnyh-etapov-dlya-pervogo-prezidenta>
14. Томазов В. Пропосографія. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Prosopohrafiia>
15. First post-Soviet Lithuanian President Brazauskas dies. 27.06.2010. URL: <https://www.bbc.com/news/10426487>
16. Guntis Ulmanis. Latvijas Valsts presidents 1993–1999. URL: https://web.archive.org/web/20110514055203/http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=916
17. Lennart Meri President of Estonia. Britannica. 10.03.2023. URL: <https://www.britannica.com/biography/Lennart-Meri>

REFERENCES

1. Vydatni polityky Latvii. Huntys Ulmanis. [Prominent politicians of Latvia]. URL: <https://web.archive.org/web/20131125212905/http://parlalatviju.lv/vydayushhiesya-politiki-latvii/guntis-ulmanis/> [in Ukrainian].
2. Huntis Ulmanis «Brekhnia stala hlybshoiu» [«The lie became deeper»]. URL: <http://vesti.vesti.lv/politics/444-interview/73262-guntis-ulmanis-llozh-stala-glubzher.html> [in Ukrainian].
3. Demchenko O. Leonid Kravchuk: «Moia naibilsha pomyłka – te, shcho ya viryv Rosii» [Leonid Kravchuk: «My biggest mistake was that I trusted Russia»]. 5.08.2021. URL: https://lb.ua/world/2021/08/05/490822_leonid_kravchuk_moya_naybilsha.html [in Ukrainian].
4. Istoriiia Lytvvy kozhnomu [History of Lithuania for everyone] / Bumblauskas A., Eidyntas A., Kulakauskas A., Tamoshaitys M. Kyiv: «Baltiiia-Druk», 2018. 423 s. [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia (Osnovnyi zakon) Estonskoi Respubliki vid 13.08.2015 [Constitution (Basic Law) of the Republic of Estonia]. URL: <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/konstituciya-osnovnoy-zakon-estonskoy-respubliki> [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Litovskoi Respubliki [Constitution of the Republic of Lithuania]. 6.11.1992 p. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.275374?jfwid=-wd7z8ivg5> [in Ukrainian].
7. Kotubei O. Vid «Soiuz nerushymiy» do «Odna Ukraina, yedynyi narod», yakoiu liudynoiu buv Leonid Kravchuk [From «Unbreakable Union» to «One Ukraine, one people», what kind of person was Leonid Kravchuk]. 10.01.2023. URL: <https://suspilne.media/239954-vid-souz-nerusimyj-do-odna-ukraina-ediniy-narod-akou-ludinou-buv-leonid-kravchuk/> [in Ukrainian].
8. Kravchuk L. Maiemo te, shcho maiemo: Spohady i rozdumy [We have what we have: Memories and reflections]. K.: Stolittia, 2002. 392 s. [in Ukrainian].
9. Kravchuk Leonid Makarovykh. 1-y Prezydent Ukrainy (1991-1994 rr.) [1st President of Ukraine (1991-1994)]. 10.05.2022. URL: https://lb.ua/file/person/1407_kravchuk_leonid_makarovich.html [in Ukrainian].
10. Kravchuk. Verbovka KHB, pokhorony Stalina, Brezhnєv, Horbachev, p'anyi Yeltsyn, Putin. V hostiakh u Hordona [Kravchuk. KGB recruitment, funerals of Stalin, Brezhnev, Gorbachev, drunken Yeltsin, Putin]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0tKToc-rSNM> [in Ukrainian].
11. Rohutskyi V. Prezydent, v yakomu «volyniaka peremih komuniaku»: nevidome pro Leonida Kravchuka [The president in which «Volyniak defeated Komunyak»: unknown about Leonid Kravchuk]. 23.05.2022. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/215555-prezydent-v-iakomu-volyniaka-peremih-komuniaku-nevidome-pro-leonida-kravchuka> [in Ukrainian].
12. Rudykh F. Politychne liderstvo u krainakh SND i Baltii: zahalne, osoblyve [Political leadership in the CIS and Baltic countries: general, special.]. *Politychnyi menedzhment*. 2006. Vyp. 2. S. 3-18 s. [in Ukrainian].
13. Smirnov Yu. «U Kravchuka volyniaka peremih komuniaku». Piat perelomnykh etapiv dlia pershoho prezidenta [«In Kravchuk, the bagpiper defeated the Komunyak». Five turning points for the first president]. 22.08.2021. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/v-kravchuke-volyniaka-pobedil-komunyuaku-pyat-perelomnyh-etapov-dlya-pervogo-prezidenta> [in Ukrainian].
14. Tomazov V. Proposohrafiia [Proposography]. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Prosopohrafiia> [in Ukrainian].
15. First post-Soviet Lithuanian President Brazauskas dies. 27.06.2010. URL: <https://www.bbc.com/news/10426487>
16. Guntis Ulmanis. Latvijas Valsts presidents 1993-1999. URL: https://web.archive.org/web/20110514055203/http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=916
17. Lennart Meri President of Estonia. Britannica. 10.03.2023. URL: <https://www.britannica.com/biography/Lennart-Meri>